

УДК 94(497.11)"1914/1918:316.75(497.11)"192"
316.647.8(=163.2)(497.11)"192"

Оригинални научни рад
Примљен: 5. 4. 2017.
Прихваћен: 27. 6. 2017.

Иван РИСТИЋ
0807978@gmail.com

Смрт, страдање и сећање: Прилог проучавању политичке употребе смрти, страдања и колективног памћења на примеру српско-бугарских односа после Првог светског рата

Апстракт: Српско-бугарски односи су углавном били обележени политичким и дипломатским сукобима и ратовима, што је кулминирало у Првом светском рату. После рата су Бугари у колективном сећању Срба заузели неславно место „архинепријатеља“ и, може се рећи, најомраженије нације. То се огледало и у начинима интерпретације заједничке блиске прошлости. Циљ рада је да укаже на начине политичке употребе јавно и службено негованог сећања на блиску прошлост српско-бугарских односа и на то како су ратна страдања и патње, као и обележавања историјских датума и догађаја коришћени у унутрашњополитичком и идеолошком дискурсу.

Кључне речи: Краљевина СХС, Бугарска, Први светски рат, култура сећања, танатополитика, Сурдулица, политички симболи, стереотипи

Прошлост није само јединствени и непоновљиви збир догађаја, процеса и појава већ и *сећање* које је обликовано од садашњости и, повратно, у одређеној мери обликује садашњост, са свим њеним друштвеним, политичким, идеолошким и културним тенденцијама и процесима, који одређују систем вредности и погледе на свет колектива и појединаца. Том „свету“ припада и прошлост, као његов интегрални део, односно сегмент времена суштински повезан са друга два сегмента – са садашњошћу и будућношћу. Пошто је кључни део идентитета садашњости, и искуствени материјал за

пројекције будућности,¹ сећање на прошлост се не може једноставно препустити неконтролисаној спонтаности, већ је контролисано и неговано, оно је део идеологије, политике и културе сваке садашњице, у складу је са њеним потребама и вредностима, али и пожељним виђењима будућности.

Култура сећања је, поједностављено речено, начин на који једна група или једно друштво памте своју прошлост.² „Сећање“ је

- 1 Ево како је однос између поменутих временских сегмената видео академик Андреј Митровић: „Данас у себи садржи јуче, прекјуче и низове протеклих дана; оно у себи, такође, има сутра, прекосутра и низове дана који тек долазе. Без оног што је било, нема оног што јесте, а то што јесте је умногоме оно што ће бити. У *сада* се продужава *прошло* и у њему почиње *будуће*. Дакле, *сада* је не само трен сложеног него и проблемског садржаја, јер су у њему *прошло* и *будуће* одређенији и садржанији него саме особитости садашњег. Такође, *прошло* ће сигурно обухватити, тј. поништити, и то врло брзо, свако *сада*; *будуће* ће трајати, мада ће и оно убрзо почети да постаје *сада* и потом одмах *прошло*. *Прошло* се стално шири обухватајући *сада*, *сада* је стално ново и увек неизмерно кратко, *будуће* је бескрај који долази да би, поставши *сада*, прелазило у *прошло*. Сва три појма су релативна, али је ипак садржај *прошлог* најодређенији, садржај *будућег* најнејаснији, а садржај *сада* најусловнији.“ Andrej Mitrović, „Misli o istoriji“, u: Agnes Heler, *Teorija istorije*, (Beograd: Rad, 1984), 11.
- 2 О култури сећања и политици памћења, „употребама“ прошлости, ритуала, церемонијала, датума и обележавања видети: Alaida Asman, *Duga senka prošlosti*, (Beograd: Biblioteka XX vek, 2011); Jan Asman, *Kultura pamćenja*, (Beograd: Prosveta, 2011); Todor Kuljić, *Kultura sećanja. Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, (Beograd: Čigoja štampa, 2006); Isti, *Tanatopolitika. Sociološkoistorijska analiza političke upotrebe smrti*, (Beograd: Čigoja štampa, 2014); Olga Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja. Spomenici i identitet u Srbiji 1918–1989*, (Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, Čigoja štampa, 2014); *Istorija i sećanje. Studije istorijske svesti*, ur. Olga Manojlović Pintar, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2006); *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, prir. Michal Sladeček, Jelena Vasiljević, Tamara Petrović Trifunović, (Beograd: Zavod za udžbenike, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2015); Михаел Митерауер, *Миленијуми и друге јубиларне године. Зашто прослављамо историју?*, (Београд: Удружење за друштвену историју, 2003). - Према одређењу које даје Т. Куљић, култура сећања се бави „механизмима друштвеног преношења, обликовања и прераде прошлости“, као и „проучавањем колективних и индивидуалних слика прошлости које људи и групе у одређеним ситуацијама које затичу стварају, да би уз помоћ прошлости растумачили садашњост и створили визију будућег развоја“ (Куљић, *Kultura sećanja*, 11). А. Асман примећује да колективно памћење „догађаје види из једне једине, заинтересоване перспективе; не трпи вишезначност, редукује догађаје на митске архетипове“. У овом контексту, она колективно сећање изједначава са политичким или националним сећањем. (Asman, *Duga senka prošlosti*, 43). И други аутори на сличан начин дефинишу политичко сећање. По њима оно „филтрира сећања према својим потребама, тако да су невидљива или прећутана она сећања која су

нераздвојиво од идеолошко-политичког контекста (групног, националног, генерацијског) у коме се ствара. Друштво „обрађује“ своју прошлост, пропушта је кроз „филтер“ садашњости и из прошлости „извлачи“ одређене садржаје и интерпретира их на начин који одговара датим потребама, било да би се нешто оправдало и легитимисало или дискредитовало, делегитимисало, оспорило. Саставни део културе сећања је и „култура заборава“ – планско заборављање делова прошлости, такође диктирано актуелним идеолошко-политичким оквиром. Група/заједница/друштво бира чега ће се сећати, а шта заборавити. На сећању, али и на заборављању, гради се идентитет групе/заједнице/друштва. Зато је важно разумети зашто се у одређеном тренутку друштво подсећа управо на одређене догађаје из блиске или даље прошлости. Прошлост је *интерпретативна*, она се „непрестано реорганизује кроз ток садашњице и промене референтног оквира значења“.³ Интерпретација је, дакле, дискурс о прошлости уклопљен у „референтни оквир значења“ садашњице, док би тај референтни оквир, у случају интерпретације политичких догађаја и процеса из прошлости, могли бити доминантни идолошки и политички трендови садашњице.

Иако је и пре светског рата перцепција Бугара и Бугарске у српској јавности била далеко од позитивне,⁴ нећемо претерати ако кажемо да су у српској послератној јавности Бугари били перципирани као највећи непријатељи. Томе је највише допринела бугарска окупација (1915–1918) делова Србије, односно свирепи злочини чињени над цивилним становништвом у току окупације.⁵ Они су учи-

неодговарајућа (...), а задржавају се вредносно значајна, функционална и употребљива“ (Michal Sladeček i Jelena Vasiljević, „Problematičnost pojma kolektivno sećanje“, *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, 14).

3 J. Asman, *Kultura pamćenja*, 41.

4 Видети: Olivera Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o „nama“ i „drugima“*, (Београд: Helsinški odbor за људска права, 2002), 232–251.

5 О злочинима бугарских окупационих власти доста је писано у науци и публицистици. Навешћемо део радова и објављених извора: *Извештај међусавезничке комисије, одређене да констатује све повреде Хашке конвенције и међународног права учињене од Бугара у заузетој Србији 1915–1918. године*, (Београд: Министарство иностраних дела, 1919); Сретен Динић, *Бугарска зверства у Врањском округу*, 1–2, (Београд: Штампариија „Народ“, 1921); Јован Хаџи-Васиљевић, Бу-

нили да ово старо балканско ривалство добије карактер исконског непријатељства и крајње нетрпељивости. У очима српске политичке елите и јавности, Бугари и Бугарска су постали највећи кривци за катастрофу Србије. Француска је имала „своју“ Немачку, а Србија Бугарску као „историјског ривала“. За Србе су Бугари били „балкански Пруси“. Навешћемо само неколико примера који илуструју начин на који су Бугари виђени у српској јавности после рата.⁶ Тако су за утицајног интелектуалца, професора универзитета Богдана Поповића Бугари представљали најбољи пример „скоројевићке нације“, изникле из историјског мрака, нације незајажљивих апетита (што је одлика свих скоројевића), грандоманије и мегаломаније, вечитог непријатеља својих суседа и мира на Балкану.⁷ За књижевника и публицисту Драгишу Васића, Бугарин је „звер што се по нужди привремено припитомила; засад без услова за међународни и друштвени живот; без части, без честољубља, без смисла за уметничко, за лепо, за идеал; он је нечист, неверан, незахвалан, уображен, бездушан, дрзак, дрзак, дрзак“.⁸ Никола Пашић, најистакнутији српски и југословенски политичар предратног, ратног и делом поратног периода, пред крај рата је за Бугарску тврдио да је „најнеморалнија држава“ и „перфид-

гарска зверства у Врању и околини (1915–1918): са две скице и 83 слике у тексту, (Београд: Културно-просветно друштво Врањанаца, 1922); Александар Трајковић, *Време безумља: документа о бугарским злочинима у врањском крају 1915–1918*, (Београд: Економска политика, 1981); Рудолф Арчибалд Рајс, *О злочинима Аустроугара-Бугара-Немаца у Србији 1914–1918. Изабрани радови*, прир. Милоје Пршић, Слађана Бојковић, (Београд: Историјски музеј Србије, 1997); *Поменик жртвама бугарског терора на југу Србије 1915–1918*, прир. Момчило Павловић, (Београд: Институт за савремену историју, 2007); Milovan Pisarri, „Bulgarian Crimes against Civilians in Occupied Serbia during the First World War“, *Balkanica*, XLIV/2013, 357–391; Милан Кољанин, „Злочини Бугарске у Србији 1915–1918: прилог истраживању бугарске окупације у Првом светском рату“, *Историја 20. века* 2/2014, 39–51.

- 6 У научној литератури је занемарљиво мали број радова који се баве перцепцијом Бугара и Бугарске у српској јавности после Првог светског рата. Осим већ навођеног дела Оливере Милосављевић, видети: Михајло Пантић и Јасмина Јовановић, „Бугарске теме у *Новој Европи*“, *Нова Европа 1920–1941*, ур. Марко Недић, Весна Матовић, (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010), 377–385; Vladan Jovanović, „Srpski književni glasnik о jugoslovensko-bugarskim odnosima 1920–1930“, *Istorija 20. veka* 1/2012, 27–42.
- 7 [Богдан Поповић], *The Psychology of an Upstart Nation: the Bulgars – The Upstart Nation’s Appetites (Extracts)*, (Paris, 1919).
- 8 Драгиша Васић, „Карактер и менталитет једног поколења“, *Одабрана дела*, (Београд: Алтера, 1990), 20.

ни непријатељ“, „за корак испред Намачке“ по питању „моралне кривице“, и тражио кажњавање читавог бугарског народа, а не само његове елите.⁹ Све у свему, услед ратних траума, међусобних оптужби и обостране мржње, потцењивања и презира, после рата се чинило да ће односи двају суседних народа остати још дуго затровани.

У креирању и одржавању слике Бугара у јавности важно место имали су простори и места непосредног трагичног историјског сучељавања Срба и Бугара. Та су места постала својеврсни симболи конфликта, који су обезбеђивали стално „оприсутњење прошлости“¹⁰ у животима савременика. Места сећања имају посебну улогу у култури сећања. Слављење одређених датума је такође имало функцију креирања и неговања сећања на историјске „сударе“ са Бугарима. И места и датуми су имали своју симболичку димензију, другим речима, поседовали су значајан „симболички капитал“, због чега су у великој мери употребљавани у политичком и идеолошком дискурсу, будући да је и сама политика, према одређеним схватањима, „у највећој мери ствар симбола“, који служе не само као средство за успостављање и очување политичке моћи већ „власт над симболима“ представља саму срж политичког деловања.¹¹

9 Пашићев однос према Бугарима био је донекле специфичан, обележен неким личним моментима, јер је један део живота провео као емигрант у Бугарској (после пропаста тзв. Тимочке буне 1883. године). Тамо га је, заједно са сарадницима, помагала бугарска влада, а успоставио је и многобројне контакте са представницима бугарске политичке елите. (Видети: Иван Ристић, „Никола Пашић и Бугари – генеза идеолошких и политичких ставова“, *Зборник Матице српске за историју* 84/2012, 105. У чланку се налази попис литературе о Пашићевим емигрантским данима у Бугарској и његовим погледима на српско-бугарске односе).

10 А. Asman, *Duga senka prošlosti*, 281.

11 Ivan Čolović, *Politika simbola. Ogledi o političkoj antropologiji*, (Beograd: Biblioteka XX vek, 2000), 5. - Шта су симболи и симболичко, сложено је питање, али их у овом раду употребљавамо у значењу „посредника смисла“ и „носиоца значења“. Ево једног језгровитог објашњења симболичког које даје Ханс Бидерман: „Оно (симболичко – И. Р.) се, међутим крије и у надирућим бујицама рекламних слика, у политичким паролама и обележијима, у сликовитом приказу религиозног света духа, у иконама и шифрама страних и исконских култура, у правним обичајима и уметничким предметима, у песничком стваралаштву и историјским личностима – дакле свуда где ‘носилац значења’ посредује у нечему што превазилази његову банално површну форму“. (Hans Biderman, *Rečnik simbola*, (Beograd: Plato, 2004), 5). Навешћемо и објашњење Карла Густава Јунга, чувеног психолога и аутора утицајног дела *Човек и његови симболи*. Он каже: „Оно што зовемо симболом јесте назив, име или чак и слика која може бити добро позната у свакодневном животу, али која поред свог уобичајеног и очигледног значења, ипак има и специфична обележја. Садржи нешто неодређено, непо-

У „географији симбола“ повезаних са јавним дискурсом о Бугарској и Бугарима, Сурдулица је свакако посебна, као кључно место сећања и подсећања, „традиционални знамен страдања“¹² Срба за време бугарске окупације, и уопште знамен цивилног страдања у рату.¹³

О Сурдулици би се пре могло говорити као о *простору сећања*,¹⁴ с обзиром на то да су места сећања повезана са масовним страдањем цивила пре свега везана за конкретне локације/објекте страдања (логори, затвори и др.), док су злочини у Сурдулици почињени на више различитих локација у непосредној околини,¹⁵ на којима су, после есхумација, пронађени остаци жртава. У Сурдулици није постојао посебан логор, као формално место страдања, већ је она више обједињујуће географско обележје, простор највећег и нарочито тешког и мучног страдања српских цивилних жртава у Првом светском рату. Њен симболички капитал био је готово непресушан. Она је коришћена као образац за доказивање оправданости и аутентичности оптужби на рачун Бугара, посебно у погледу њиховог „националног карактера“. *Сурдулица је „огледало“ свега онога што Бугари уистину јесу* – то би била главна порука употребе Сурдулице у јавном представљању Бугара после Првог светског рата. Она је, према устаљеном схватању у јавности, представљала врхунац онога што су Бугари показивали и пре рата – свирепости и реваншизма. Слика страдања Срба под бугарском окупацијом, посебно Сурдулица као централна географска и симболичка тачка тог страдања, била је готово свеprisутна у послератној јавности. Разлог томе је управо то што су у јавности злочини бугарских окупационих власти и Сурдули-

знато или скривено од нас. (...) Према томе, реч или слика су симболичне када садрже нешто више од очигледног и непосредног значења“ (Карл Јунг, *Човек и његови симболи*, (Београд: Народна књига: Алфа, 1996), 15–16).

12 Kuljić, *Kultura sećanja*, 179.

13 Сурдулица је, несумњиво, била страховито место мучног страдања и остала велики белег у бугарској модерној историји. Швајцарски криминолог, новинар и публициста Рудолф Арчибалд Рајс (Rudolph Archibald Reiss), истраживач злочина над цивилима у Србији у Првом светском рату, истражио је и злочине у Сурдулици. Рајс је утврдио да је од краја 1915. године, на посебно свиреп начин, побијено између 2.000 и 3.000 људи довођених из свих крајева Србије (махом виђенијих представника локалних заједница). Рајсов извештај видети у: Рајс, *О злочинима*, 103–109. О злочинима у Сурдулици видети и: Александар Трајковић, *Дубока долина: документи о бугарским злочинима у Сурдулици 1915–1918*, (Београд: Борба, 1983).

14 Видети: А. Asman, *Duga senka prošlosti*, 283; Ј. Asman, *Kultura pamćenja*, 59–60.

15 Те локације биле су: Врла Река, Дубрава, Дубока Долина, Калифер и др. Видети: Рајс, *О злочинима*, 109.

ца приказивани као оваплоћење бугарског националног карактера, али и антисрпске политике, чија је генеза, између осталог, налажена и у равни моралних особина.

Основаност теоријских ставова по којима *сећање на мртве* има изражену друштвеноинтегративну функцију (односно да је то „врста памћења која ствара заједништво“),¹⁶ да „разни ритуали око жртава и мученика учвршћују вредности групе и снаже њену хомогеност“,¹⁷ те да су државне елите кроз негативно виђење и дистанцирање од другог, с једне, и „сакрализацију ратне жртве“, с друге стране, снажиле јединство, колективни дух и спремност за жртвовање,¹⁸ можда се најбоље види на примеру свечаности у Сурдулици одржаних августа 1924. године поводом освећења спомен-костурнице (капеле),¹⁹ која је саграђена уз зграду сурдуличке гимназије, а у којој су смештени посмртни остаци жртава. Сам помен сурдуличким жртвама је имао одлике јавних/политичких светковина и ритуала,²⁰ односно онога што антрополог Марк Абелес [Marc Abélès] види као „политичку представу за јавност“, „режирану политичку представу“, која се гради уз помоћ „префињених церемонијала“ чији је циљ очување и обезбеђење легитимитета власти и владајућег поретка.²¹ Овде се никако не сме испустити из вида актуелни политички, друштвени и идеолошки контекст: врхунац унутрашњополитичке кризе (српско-хрватског сукоба) на лето и јесен 1924. године, који је носио опасност озбиљне дезинтеграције државе,²² као и улога краља као надпартијског обједињујућег фактора, симбола јединства државе.

16 J. Asman, *Kultura pamćenja*, 63.

17 Kuljić, *Tanatopolitika*, 20.

18 Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja*, 52.

19 О спомен-костурници у Сурдулици, њеној изградњи, историјату и политичком контексту рушења и обнављања током деценија, видети: Рајка Дојчиновић, *Спомен-костурница у Сурдулици 1924–2010*, (Сурдулица: Православна Епархија врањска, 2010); Александар Кадијевић, „Спомен-костурница у Сурдулици (1922–2012) – од заборава до обнове“, *Лесковачки зборник* 52/2012, 155–163; Мр Виолета Н. Обреновић, „Српска меморијална архитектура 1918–1955“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, 2013), 191–193.

20 Објашњење видети у: Jelena Đorđević, *Političke svetkovine i rituali*, (Beograd: Dosije, Signature, 1997), 100–110.

21 Mark Abeles, *Antropologija države*, (Beograd: Biblioteka XX vek, 2001), 9–10. (видети: и стр. 145 и даље).

22 О политичкој кризи на лето и јесен 1924. године видети: Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, књ. 3: Срби у Југославији, (Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Друштво историчара Јужнобачког и Сремског окру-

Потенцијал политичке употребљивости сурдуличких жртава („сурдуличких мученика“) био је велики. Социолог Тодор Куљић истиче да је управо смрт појединаца који су „поднели нарочито трпљење и свесно умрли за остварење групних вредности“, а то су хероји и мученици, политички најупотребљивија.²³ Листа присутних у Сурдулици то потврђује: свечаности је присуствовао комплетан државни и политички врх, на челу са краљем, председником владе Љубом Давидовићем и председником Народне скупштине, затим представници странака и посланичких група, представници војске и државне управе, представници најзначајнијих хуманитарних и друштвених организација, као и привреде. Програм је предвиђао низ световних и црквених церемонијала: свечани дочек специјалног и дворског воза; свечани дочек краља пред општинским седиштем у Сурдулици; „благодарење“ у цркви за срећан долазак краља; освећење гимназијске зграде са капелом; пренос посмртних остатака у капелу; параду и дефиловање трупа пред краљем и соколске вежбе; народно весеље.²⁴

Посебно важно место у анализи метафорике и симболике погребног церемонијала има *laudation funebris*, односно „говор над одром“, реторички сегмент церемонијала који представља „емоционализовано декретирање смисла“, односно прописивање „кључних друштвеноинтегративних вредности“.²⁵ Краљев говор је био мотивисан унутрашњополитичким разлозима, а порука упућена домаћој јавности и политичким актерима. Он ниједном речју није поменуо злочине бугарског окупатора, нити Бугарску или Бугаре, али је истакао обавезу данашњег нараштаја да сачува „крваво стечено дело“ својих „старијих“, онако како су га од њих и наследили. То „дело“ било је југословенско уједињење. Велико страдање у рату, та „огромна костурница“ од „стотина хиљада палих“, за краља је „основ заједничког живота у слободи“. Краљ жели да се „народу обезбеди оно на шта има право“, а услов за то је постизање „мира и реда изнутра и споља“ и „поштовање целине која је преча од свега и закона који је над свима и потом обавезан за све“. На крају је рекао да је развој земље „јасан и одређен“,

га, Беседа, 2001), 124–127; Dejan Đokić, *Nedostižni kompromis. Srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*, (Beograd: Fabrika knjiga, 2010), 82–88.

23 Kuljić, *Tanatopolitika*, 198.

24 „Програм свечаности у Сурдулици“, *Лесковачки гласник*, 9. 8. 1924, 2–3. О свечаности видети и: Дојчиновић, *Спомен-костурница*, 47–52.

25 Kuljić, *Tanatopolitika*, 69–70.

те да се неће стати пред „пролазним и неизбежним тешкоћама” и да ће „здрава свест и стварност победити све“. У томе је видео „велику поуку“ сурдуличког „великог гроба“.²⁶ У краљевом говору су били присутни световни, национални и државни „идејни садржаји“;²⁷ „активизам“ његове реторике био је, пре свега, службени и измиритељски;²⁸ циљ је био да се побуди понос;²⁹ истакнуте су „надржавне димензије“ „угледа и ауторитета“ покојника - жртава чији су остаци свечано сахрањени.³⁰ Сурдуличке, али и остале ратне жртве, приказане су као морални путоказ у хаотичном времену политичких превирања, као неуништиви темељ и залог уједињења које не сме бити доведено у питање. Истицањем важности „целине“ над појединим деловима краљ је послао поруку сепаратистичким елементима, а истицањем ауторитета закона истакао је легитимитет и легалитет поретка и своје власти, управо у време када је вођа хрватских федералиста и најутицајнији хрватски политичар, „вечити“ опонент српској политичкој доминацији и централизму, Стјепан Радић³¹ у бољшевичкој Москви, једној од престоница великих држава које је посетио током свог европског путовања и у којима је тражио подршку за хрватско питање,³² ширио своје антимонархистичке идеје и кокетирао са Совјетима, који су проповедали светску револуцију, односно делегитимизацију империјалистичких режима. Изузимајући чак и актуелни политички контекст, поруке краљевог говора у Сурдулици нису одударале од, како примећује историчарка Олга Манојловић Пинтар, настојања југословенских власти од самог оснивања државе да кроз „сећање на ратне жртве, подизањем споменика од националног значаја и уређењем војничких гробаља“

26 „Краљев говор“, *Политика*, 25. 8. 1924, 2.

27 Кулјић, *Tanatopolitika*, 253.

28 Исто.

29 Исто.

30 Исто.

31 Стјепан Радић (1871–1928), вођа Хрватске републиканске сељачке странке (од 1925. Хрватске сељачке странке), главни идеолог хрватског аграризма, најватренији противник централизма и Видовданског устава (1921), заговорник „хрватске неутралне сељачке републике“ и југословенске (кон)федерације „независних сељачких република“. У једном периоду (посебно 1923–1924. године) отворени заговорник дезинтеграције Краљевине СХС. До 1925. био је противник монархије. Радић је преминуо од последица рањавања у Народној скупштини (јуна 1928. године).

32 Видети нап. 22.

афирмишу и актуелизују „идеју националног јединства“ (интегралног југословенства).³³

Осим краља, и локални представници су одржали говоре у којима је, за разлику од краљевог, потенцирана „бугарска свирепост“, подсећано на велики број ужасних злочина, тражена заслужена казна.³⁴ Оно што је карактеристично за ове, као и за све церемонијалне говоре, јесте потреба да се пробуде емоције публике, што се постиже *емфазом*, односно „драматичним претеривањем у тону и изразима, високопарношћу, патетиком и извештаченом свечаношћу говора“.³⁵

Поводом светковања у Сурдулици јавио се и Коста Тодоров (Коста Василев Тодоров).³⁶ Он је у име бугарске политичке емиграције листовима послао отворено писмо, у коме инсистира на идеолошком и политичком континуитету између „сурдуличких џелата“ и актуелне бугарске владе Александра Цанкова (Александър Цолов Цанков)³⁷ која терорише сопствени народ.³⁸ Његово писмо није било ништа друго до отворена политичка (зло)употреба великог страдања, тј. политички памфлет против актуелне бугарске владе, који

33 Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja*, 202.

34 „Сурдулички мученици“, *Лесковачки гласник*, 30. 8. 1924, 1-3.

35 Kuljić, *Tanatopolitika*, 41.

36 Коста Тодоров (1889-1947) био је бугарски политичар, дипломата и револуционар. Био је први посланик Бугарске у Краљевини СХС (1920-1923), близак сарадник Александра Стамболијског (Александър Стоименов Стамболијски, 1879-1923), вође бугарских земљорадника и председника бугарских влада (1919-1923), чија је политика тежила блиској сарадњи са Краљевином СХС. После државног преврата (9. јуна 1923) наставља се у Краљевини СХС као политички емигрант и постаје један од вођа бугарске емиграције и њеног тајног револуционарног крила. О раду Тодорова и бугарске политичке емиграције видети: Ivan Ristić, „Bугарска политичка емиграција у Кралјевини SHS“, *Istorija 20. veka* 2/2012, 41-61; Срђан Мићић, „Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и планирање државног удара у Бугарској 1923-1925. године“, *Војноисторијски гласник* 1/2014, 203-232; Isti, „Mission of Konstantin Todorov in North America 1927-1928: Yugoslav Foreign Service vs. Macedonian-Bulgarian Organisations in North America“, *Tokovi istorije* 1/2015, 85-122.

37 После преврата (9. јуна 1923) у Бугарској је формирана влада на челу са професором Софијског универзитета Александром Цанковим (1879-1959). Он је био један од политичких вођа завере против владе Стамболијског. Цанковљева влада била је на управи до јануара 1926. године. У Београду је ова влада перципирана као антијугословенска, највише због њених присних веза са организацијом ВМРО (Унутрашња македонска револуционарна организација). За време Цанковљеве владе у Бугарској је беснео грађански рат између режима, с једне, и његових противника, земљорадника и комуниста, с друге стране. О помнутим питањима видети: *България 20. век. Алманах*, (Софија: АБВ КООП 2000, 1999), 165-168, 1104-1106, 1109-1111, 1135-1140.

38 „Коста Тодоров о сурдуличким зверствима“, *Политика*, 24. 8. 1924, 3.

је послужио и за политичку легитимизацију сопствене групе (емиграната) и њених интереса пред домаћом јавношћу.

Од три кључна симбола танатополитике (политичке употребе смрти) – крви, васкрса и жртве³⁹ – у поменутиим говорима у Сурдулици доминирали су *крв* („невина крв“) и *жртве*. Посебно симбол „проливане крви“, за који Куљић наводи да поседује „широк спектар употребе“, да је циљ његове употребе „разбудити освету, понос и оданост“ и да је „драматизацију политичке реторике најлакше постићи алармима о проливаној крви“.⁴⁰

Симболи *проливане крви* и *недужне жртве* доминирали су и у наративима штампе посвећеним сурдуличком страдању, распирујући жељу за осветом (која је била више симболичка и „морална“), понос и осећај узвишености. Осим тога, свако писање о Сурдулици било је праћено изразито негативним стереотипима и представама о Бугарима. За *Лесковачки гласник* Бугарска је управо у Сурдулици показала да је „држава ноћних убица“, „ругло међу државама и срамота целог цивилизованог света“. Злочини у Сурдулици су показали и слабост читаве Европе и међународног права, Црвеног крста и целог цивилизованог света, јер нису успели да заштите један народ под окупацијом.⁴¹ *Политика* је на Видовдан 1922. године, када су освећени темељи костурнице, писала да су Бугари у Сурдулици „хтели начинити једну велику гробницу у којој ће сахранити наше народно име и нашу народну душу и над хиљаду лешева славили су свој жалосни тријумф“. И том чину су присуствовали представници државе и политичке елите, а председник Скупштине Иван Рибар је одржао говор.⁴² Истим поводом *Време* износи најситније детаље у описима мучења и страдања сурдуличких жртава. Једна од тих језивих „слика“ гласи: „Месецима су после кише спирале земљу, брзо набацану, преко лешева, и одасвуд су ницала поломљена ребра и коленице, размрскане лобање и испрскани кичмени пршљени“.⁴³ А у једном од наредних текстова исти лист пише: „Крв је шикљала, врисак се разлегао и клетве, клетве на све стране, мртва тела су се зањихала и падала у провалије. После је наступио мир. Гаврани су после долазили, војници су по два сата прали

39 Kuljić, *Tanatopolitika*, 41.

40 Исто.

41 „Држава ноћних убица“, *Лесковачки гласник*, 1. 12. 1923, 1.

42 „Видовдан у Сурдулици“, *Политика*, 29. 6. 1922, 3.

43 „Сурдуличка костурница“, *Време*, 28. 6. 1922, 1.

крваве бајонете.⁴⁴ *Време* је, иначе, Сурдулицу ставило у исту раван са Косовом (Косовском битком), покушавајући да јој на тај начин обезбеди митски статус и ону морално-идеолошку вертикалу какву је једино косовски мит имао у српској колективној свести. Исте године познати писац Бора Станковић пише своју кратку приповест о Сурдулици, којој је „судбина доделила да понесе велики крст мучеништва и да постане друга Голгота, костурница и гробница Срба, побијених и закланих не од непријатеља, већ од зверова и измета човечијег рода“.⁴⁵ *Политика* августа 1924. пише да су бројне жртве „уморене најгрознијом смрћу, смрћу која превазилази све бајке о свирепостима старих Варвара“, „бајонетом и камом (...) полудивљег Европљанина“.⁴⁶

Сурдуличке жртве су, међутим, релативно брзо заборављене. У другој половини 30-их спомен-костурница капела је већ увелико била изван пажње јавности, па су се чули апели за њену заштиту.⁴⁷

Осим Сурдулице, јавно су обележавани и различити датуми и годишњице повезани са српско-бугарским односима. Они су одражавали и одржавали слику Бугара као исконских непријатеља, али и узвишеност победе над њима, која је представљала крај једне епохе сукоба и почетак „новог доба“ како у националној историји тако и у међусобним односима, које је та победа означила. Теоретичари су одавно уочили значај празничних датума тј. календара који чува збир „главних прича“ око којих се гради „заједница сећања“.⁴⁸ Фиксирање тзв. „нултог часа“ (новог почетка) увек се везује за обележавање „прекретничких датума“.⁴⁹ За Куљића је, управо из овог разлога, календар увек израз „измишљене историје“, која је фокусирана на догађаје, насупрот „структурној историји“. Колективно памћење је ближе „догађајној историји“.⁵⁰ У контексту одржања „слике непријатеља“, историчар Михаел Митерауер [Michael Mitterauer] указује да јавно обележавање спомен-дана може имати „унутрашњу функцију интеграције“, чему одговара „функција спољног разграничења“.⁵¹ Наводи да су спомен-дани и јубилеји у Немачкој после Наполеонових ратова неговали слику Француске као непријатеља. Посебно указује

44 „Наше друго Косово – Костурница у Сурдулици“, *Време*, 30. 6. 1922, 1.

45 Борисав Станковић, *Под окупацијом*, (Београд: Вездес, 2000), 291.

46 „Сурдулица“, *Политика*, 24. 8. 1924, 2–3.

47 Обреновић, *Српска меморијална архитектура*, 193.

48 Kuljić, *Kultura sećanja*, 172.

49 Исто.

50 Исто.

51 Митерауер, *Миленијуми*, 136.

на то да „јубилеји битака имају тенденцију указивања на непријатеља против којег се још и данас мора борити“.⁵² По њему, приликом прослава јубилеја долази до изражаја „идентификацијски приказ историје“, тако што се истиче значај сопствене групе на рачун туђе.⁵³

Сматрамо да се, без додатних објашњења, ставови Митерауера у потпуности могу применити на функцију спомен-дана у контексту неговања „слике непријатеља“ (Бугара), као и у контексту интегративне функције празника/датума и политички вођеног заједничког сећања у македонском локалном, периферном и пограничном друштву, неформално али политички изразито подељеном на „бугараше“ и „србомане“.⁵⁴ Као пример навешћемо прославу дана ослобођења Штипа (25. септембра 1918), која је организована као јавна светковина уз присуство представника цивилних и војних власти, народа, различитих организација. Ово обележавање имало је изнад свега друштвеноинтегративну (или националноинтегративну) функцију, и то буђењем поноса и победничког елана. У свом извештају о прослави, новинар *Времена* усхићено пише да се „данас са задовољством Србин сме окренути ка Ћустендилу и узвикнути: господо Штип је наш, и народ је у Штипу наш!“⁵⁵ Овај коментар заправо показује (и више него што је аутор, вероватно, желео) сву несигурност у званични дискурс о неспорности етничке припадности становништва у граничним деловима Вардарске Македоније, па је и писање штампе, као и сама прослава, служило легитимизацији успостављеног поретка, тачније његовој идеолошкој бази (у конкретном случају, то је била званична парадигма да су сви становници Вардарске Македоније етнички Срби) из које је, баш као и из саме ратне победе, поредак генерисао свој легитимитет.

Ратови су, иначе, имали посебно месту у сећању повезаном са Бугарима. То је било повезано са *емотивном компонентом* колективног памћења „заједничке“ српско-бугарске прошлости. Ратови су „маркантна места сећања“, објашњава Куљић, јер ратна прошлост омогућава „емотивну хомогенизацију“, па је зато „употребљивија од мира“. Осећања везана за рат је „лако инструментализовати“, јер

52 Исто, 137.

53 Исто.

54 Македонија је била кључна тачка српско-бугарског сукоба и раздора, због чега су у њој владале специфичне друштвено-политичке прилике. О томе детаљно видети: Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2002).

55 „Прослава ослобођења у Штипу“, *Време*, 30. 9. 1923, 4.

ратне жртве „траже освету“, а победе „буде понос“.⁵⁶ Занимљиво гледиште о улози емоција на колективном плану имао је и један од бардова историографије Лисијен Февр [Lucien Febvre]. По њему емоције представљају „резултат одређеног низа искустава заједничког живота, сличних истовремених реакција у судару с идентичним ситуацијама“. Емоције, везане за одређену ситуацију, постепено повезујући више учесника „који су истовремено били и покретачи и подржаваоци“, образују „систем међусобног подстицања“. Усаглашеност и истовременост емотивних реакција се, по Февру, показују корисним, јер групи обезбеђују „већу безбедност, или већу моћ“. Ова корисност је временом оправдала успостављање једног „правог система емоција“, који постаје попут „некакве институције“ уређене „попут ритуала“.⁵⁷ Феврово становиште је интересантно за нас, јер се емоције које настају као последица заједничког искуства рата показују као веома отпоран и тврд „систем“ који повезује групу, ова кохезија групу чини чвршћом и моћнијом у односу на некадашњег и још увек потенцијалног „непријатеља“ према коме су те емоције усмерене и који је главни актер ситуације која је изазвала емотивне реакције, али и према другим групама које не деле исте или сличне емоције услед различитог историјског искуства.

Како су емоције повезане са непосредном прошлошћу деловале као један од кохезионих фактора унутар групе, види се, између осталог, на примеру скупштинских дискусија поводом ратификације мировног уговора са Бугарском.⁵⁸ У новоформираној југословенској држави и друштву, које је било изнутра подељено по многим „линијама“ (националним, културним, економским), једна од линија подела била је и различита култура памћења, односно различите, често опречне перцепције непосредне прошлости, што се нарочито рефлектовало на перцепцију односа према Бугарима и Бугарској. Тачније, Срби и Хрвати – главни политички и идеолошки опоненти – нису прошлост повезану са Бугарима „памтили“ и вредновали на исти начин, па нису на исти начин гледали ни на будућност односа. Ово је разумљиво већ и због очигледне чињенице да су Словен-

56 Todor Kuljić, „Rat i sećanje“, *Istorija i sećanje*, 76.

57 Лисијен Февр, *Борба за историју*, прир. Дубравка Стојановић, (Београд: Српска књижевна задруга, 2004), 264.

58 Мировни уговор између сила победница и придружених сила и Бугарске потписан је у Неију, предграђу Париза, 27. новембра 1919. године (Краљевина СХС је свој потпис ставила нешто касније, 5. децембра).

ци и Хрвати, за разлику од Срба, били историјски, политички, па и географски удаљени од Бугара. Зато су Срби, односно њихови представници, много емотивније доживљавали и вредновали историјски суноврат односа са Бугарском до кога је довео Први светски рат и вишедеценијско ривалство око територија на којима је живело становништво које су обе државе сматрале „својим“, док су посланици из Хрватске, који су иначе припадали различитим политичким опцијама, о односима са Бугарима говорили помирљивим, чак и незаинтересованим тоном. Тако је социјалдемократа Вилим Букшег говорио о „несрећним бугарским заробљеницима“, а демократа Јуриј Бианкини, који у свом говору поводом уговора са Бугарском уопште није поменуо Бугарску, нашироко је декламовао о уговору са Италијом (Лондонски уговор из 1915. године), називајући га „најкрвавијом неправдом“.

С друге стране, посланици из Србије, посебно из крајева који су страдали под бугарском окупацијом, бурно су и емотивно реаговали. Демократа Димитрије Машић (који је део рата провео у интернацији у Бугарској) изјавио је да је питање уговора са Бугарском можда било „ништавно и споредно за поједине крајеве и појединце“, али је за српски народ, нарочито за онај део који је највише пропаатио под бугарском окупацијом, оно било од посебног значаја, јер је Бугарска била „половину крива колико сви остали, што је наш народ оволико изгинуо и оволико економски упропашћен“. За Машића је, дакле, питање односа са Бугарском тема за српски народ, који има морално право, али и историјско искуство да говори о томе. На исти начин су реаговали и посланици Народне радикалне странке Алекса Жујовић и Тома Поповић.⁵⁹

Добар пример повезаности рата, као „маркантног места сећања“ и догађаја који је означио „историјску прекретницу“, и емоционализованог наратива о прошлости представља уводник у листу *Политика* посвећен обележавању десетогодишњице Брегалничке битке (тј. Другог балканског рата), која је била перципирана као један од кључних „прекретничких датума“ у модерној српској историји.⁶⁰ Текст непознатог аутора (иначе учесника битке) карактерише изразито емфатичко и морализаторско приповедање, инспирисано библијском причом о Каину и Авељу, јер је битка приказана као

59 *Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине СХС 1919/20 године*, књига 5, (Загреб: Државна штампарија, 1919), 387–404.

60 „Брегалница“, *Политика*, 30. 6. 1923, 1–2.

сукоб „брата-праведника“ и „брата-издајника“, односно две моралне концепције, два погледа на живот и свет, што је само појачавало морализаторски ефекат.⁶¹

Оваквих текстова, посвећених датумима и годишњицама догађаја који су обележили српско-бугарске односе до „нултог часа“ (1918. године) било је много током 20-их у штампи и периодици. Њихов циљ је био да покажу континуитет „праведне борбе“ Срба против „мегаломана и освајача“ Бугара, да одрже и ојачају „националну верзију“ историје међусобних сукоба и да на тај начин легитимизују „поредак“ у односима који је настао као последица мучног вишедеценијског конфликта, који је до крајности измрцварио оба народа, посебно српски.

Извори и литература

Објављени извори

- *Извештај међусавезничке комисије, одређене да констатује све повреде Хашке конвенције и међународног права учињене од Бугара у заузетој Србији 1915–1918. године*. Београд: Министарство иностраних дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1919.
- Рајс, Рудолф Арчибалд. *Озлочинима Аустроугара-Бугара-Немаца у Србији 1914–1918. Изабрани радови*, приредили Милоје Пршић и Слађана Бојковић. Београд: Историјски музеј Србије, „Стручна књига“, 1997.
- *Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине СХС 1919/20 године*, књига 5. Загреб: Државна штампарија, 1919.

Штампа

- *Политика* (Београд)
- *Време* (Београд)
- *Лесковачки гласник* (Лесковац)

61 Детаљну анализу текста видети у: Иван Ристић, „Колективно памћење и политика: писање штампе поводом десетогодишњице почетка Другог балканског рата 1923. године“, *Историографија и савремено друштво*, ур. Бојана Димитријевић, (Ниш: Филозофски факултет, 2014), 35–46.

Литература

- Abeles, Mark. *Antropologija države*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- Asman, Alaida. *Duga senka prošlosti*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2011.
- Asman, Jan. *Kultura pamćenja*. Beograd: Prosveta, 2011.
- Biderman, Hans. *Rečnik simbola*. Beograd: Plato, 2004.
- *България 20. век. Алманах*. Софија: АБВ КООП 2000, 1999.
- Васић, Драгиша. „Карактер и менталитет једног поколења“. *Одabrана дела*, Београд: Алтера, 1990.
- Димић, Љубодраг. *Историја српске државности*, књ. 3: Срби у Југославији. Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, Беседа, 2001.
- Динић, Сретен. *Бугарска зверства у Врањском округу*, 1–2. Београд: Штампарија „Народ“, 1921.
- Дојчиновић, Рајка. *Спомен-костурница у Сурдулици 1924–2010*. Сурдулица: Православна Епархија Врањска, 2010.
- Ђокић, Dejan. *Nedostižni kompromis. Srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*. Beograd: Fabrika knjiga, 2010.
- Ђорђевић, Jelena. *Političke svetkovine i rituali*. Beograd: Dosije: Signature, 1997.
- *Istorija i sećanje. Studije istorijske svesti*, ur. Olga Manojlović Pintar. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2006.
- Jovanović, Vladan. *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2002.
- Jovanović, Vladan. „Srpski književni glasnik o jugoslovensko-bugarskim odnosima 1920–1930“. *Istorija 20. veka* 1/2012, 27–42.
- Јунг, Карл. *Човек и његови симболи*. Београд: Народна књига, Алфа, 1996.
- Кадијевић, Александар. „Спомен-костурница у Сурдулици (1922–2012) – од заборава до обнове“. *Лесковачки зборник* 52/2012, 155–163.
- *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, prir. Michal Sladeček, Jelena Vasiljević, Tamara Petrović Trifunović. Beograd, 2015.
- Кољанин, Милан. „Злочини Бугарске у Србији 1915–1918: прилог истраживању бугарске окупације у Првом светском рату“. *Историја 20. века* 2/2014, 39–51.
- Kuljić, Todor. „Rat i sećanje“. *Istorija i sećanje. Studije istorijske svesti*, ur. Olga Manojlović Pintar, 76–89. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2006.

- Kuljić, Todor, *Kultura sećanja. Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja štampa, 2006.
- Kuljić, Todor *Tanatopolitika. Sociološkoistorijska analiza političke upotrebe smrti*. Beograd: Čigoja štampa, 2014.
- Manojlović Pintar, Olga, *Arheologija sećanja. Spomenici i identitet u Srbiji 1918–1989*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, Čigoja štampa, 2014.
- Milosavljević, Olga. *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o „nama“ i „drugima“*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2002.
- Митерауер, Михаел. *Миленијуми и друге јубиларне године. Зашто прослављамо историју?* Београд: Удружење за друштвену историју, 2003.
- Mitrović, Andrej, „Misliti o istoriji“. U: Heler, Agnes. *Teorija istorije*, 9–20. Beograd: Rad, 1984.
- Мићић, Срђан. „Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и планирање државног удара у Бугарској 1923–1925. године“. *Војноисторијски гласник* 1/2014, 203–232.
- Мићић, Срђан. „Mission of Konstantin Todorov in North America 1927-1928: Yugoslav Foreign Service vs. Macedonian-Bulgarian Organisations in North America“. *Токови историје* 1/2015, 85-122.
- Обреновић, мр Виолета Н. „Српска меморијална архитектура 1918–1955“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, 2013.
- Пантић, Михајло и Јовановић Јасмина. „Бугарске теме у Новој Европи“. *Нова Европа 1920–1941*, ур. Марко Недић, Весна Матовић, 377–385. Београд, 2010.
- Pisarri, Milovan. „Bulgarian Crimes against Civilians in Occupied Serbia during the First World War“. *Balkanica XLIV/2013*, 357–391.
- *Поменик жртвама бугарског терора на југу Србије 1915–1918*, приредио Момчило Павловић. Београд: Институт за савремену историју, 2007.
- [Поповић, Богдан]. *The Psychology of an Upstart Nation: the Bulgars – The Upstart Nation’s Appetites (Extracts)*. Paris, 1919.
- Ристић, Иван. „Никола Пашић и Бугари – генеза идеолошких и политичких ставова“. *Зборник Матице српске за историју* 84/2012, 87–109.
- Ristić, Ivan. „Bугарска политичка емиграција у Кралјевини SHS“. *Istorija 20. veka* 2/2012, 41–61.

- Ристић, Иван. „Колективно памћење и политика: писање штампе поводом десетогодишњице почетка Другог балканског рата 1923. године“. *Историографија и савремено друштво*, ур. Бојана Димитријевић, 35–46. Ниш: Филозофски факултет, 2014.
- Sladeček, Michal i Vasiljević Jelena. „Problematičnost pojma kolektivno sećanje“. *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, прир. Michal Sladeček, Jelena Vasiljević, Tamara Petrović Trifunović, 7–25. Београд, 2015.
- Станковић, Борисав. *Под окупацијом*. Београд: Вездес, 2000.
- Трајковић, Александар. *Време безумља: документа о бугарским злочинима у врањском крају 1915–1918*. Београд: Економска политика, 1981.
- Трајковић, Александар. *Дубока долина: документи о бугарским злочинима у Сурдулици 1915–1918*. Београд: Борба, 1983.
- Февр, Лисијен. *Борба за историју*, прир. Дубравка Стојановић. Београд: Српска књижевна задруга, 2004.
- Хаџи-Васиљевић, Јован. *Бугарска зверства у Врању и околини (1915–1918): са две скице и 83 слике у тексту*. Београд: Културно-провредно друштво Врањанаца, 1922.
- Čolović, Ivan. *Politika simbola. Ogledi o političkoj antropologiji*. Београд: Biblioteka XX vek, 2000.

Summary

Ivan Ristić

Death, Suffering and Memory: Contribution to the Study of the Use of Death, Suffering and Collective Memory for Political Purposes – the Example of Serbian-Bulgarian Relations after the World War I

Abstract: The Serbian-Bulgarian relations, which were often marked by political and diplomatic conflicts and wars, culminated in the World War I. After the war, the Bulgarians became deeply rooted in the collective memory of the Serbs as an “arch-enemy” and the most hated nation. This could also be seen in the way the common recent past was interpreted. The aim of this paper is to show the ways the publicly and officially treasured memory of the recent past of Serbian-Bulgarian relations can be used politically, and the way the war sufferings and calamities, historical dates and events, were used in the internal political and ideological discourse.

Key words: Kingdom of SHS, Bulgaria, World War I, culture of memory, thanatopolitics, Surdulica, political symbols, stereotypes

After the First World War, in the Serbian public, Bulgaria was, probably, the most hated country, and Bulgarians had the status of “arch-enemy” and “historical rivals” of the Serbs. The Serbo-Bulgarian common past was interpreted from the winner’s perspective. Serbian victory was interpreted as a “new beginning” and historical necessary victory of the Serbian “virtue” against the Bulgarian disloyalty and “treason”.

The suffering of the Serbs under Bulgarian occupation regime, after the war became a great political and symbolic “capital”, and “place of suffering” have become the places from which they spread political messages. Surdulica, little town in South Serbia, where thousands of Serbs killed by a Bulgarian, was the greatest among them. The collective memory has been used for ideological and political legitimization and homogenization. Every mention of the Bulgarians had a strong emotional potential, so the political message had a special effect on the public.

In the paper, on the selected examples, we discussed on which way the death and suffering, as well as certain historical dates, was become key points of the post-war collective memory, and also of the connection between the political and ideological circumstances, collective memory and interpretation of the recent past.